

Kuracjusze Dusznik-Zdroju w świetle sprawozdań z działalności uzdrowiska za lata 1867–1885

Wodolecznictwo było jedną z naturalnych metod terapeutycznych wykorzystywanych już w starożytności, lecz wraz z upadkiem Cesarstwa Rzymskiego i ono podupadło. Ponownie zaczęto się nim interesować dopiero w XVI wieku, gdy do głosu doszli humaniści, chętnie czerpiący ze starożytnych wzorców. Balneologia w świecie nowożytnym stała się nauką medyczną, a na przestrzeni XVII, XVIII i XIX wieku na masową skalę odkrywano właściwości lecznicze kolejnych źródeł¹. Nie inaczej było z uzdrowiskiem dusznickim. O istnieniu źródła wody mineralnej oraz jej prozdrowotnym działaniu wiedziała lokalna społeczność, czemu dawała wyraz między innymi w testamentach. Wspominali o nim również niektórzy autorzy opisów okolic Dusznik-Zdroju². Intensyfikacja działań przy źródle zaczęła się wraz z wejściem hrabstwa kłodzkiego w skład państwa pruskiego. Przeprowadzono wtedy serię badań. W połowie XVIII wieku zaczęto prowizorycznie wykorzystywać wodę do kuracji pitnej, a w latach 1768–1769 źródło oczyszczono i ujęto kamienną obudową. Choć rok 1769 oficjalnie jest uznawany za pierwszy sezon działalności uzdrowiska³, to dopiero sto lat później zaczęło być ono rzeczywiście modne i popularne wśród kuracjuszy. Zjawisko to można przypisać przede wszystkim działalności Paula Denglera – burmistrza Dusznik – pełniącego swą funkcję w latach 1867–1903. Jego nazwisko pojawi się jeszcze wielokrotnie na łamach tego artykułu.

W dotychczasowej literaturze naukowej kilkakrotnie pojawiły się pozycje poświęcone kwestii polskich kuracjuszy przybywających w celu poratowania zdrowia do kłodzkich i śląskich uzdrowisk, w tym do Dusznik⁴. Jednakże dziś nie trzeba już udowadniać historycznej, stałej i licznej obecności naszych rodaków na tych terenach. Można powiedzieć, że liczba Polaków, a będąc bliżej prawdy – mieszkańców dawnych ziem Rzeczypospolitej Obojga Narodów – była zaledwie kilkuprocentowa. Zdecydowaną większość kuracjuszy źródeł sudeckich stanowiły osoby

¹ *Historia medycyny*, red. T. Brzeziński, wyd. 3, Warszawa 2014, s. 422–423.

² J. Dębicki, *Kulturowe aspekty sudeckich uzdrowisk obecnego regionu dolnośląskiego w XVII–XVIII wieku*, Toruń 2005, s. 41–43.

³ P. Dengler, *Geschichte des Bades Reinerz*, Reinerz 1903, s. 10.

⁴ Między innymi: R. Kincel, *Z polskich tradycji dusznickiego źródła*, Kłodzko 1975; tenże, *U szląskich wód. (Z dziejów śląskich uzdrowisk i ich tradycji polskich)*, Racibórz [1994]; *Listy ze śląskich wód*, oprac. A. Zieliński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983.

wywodzące się z terytorium Niemiec, o czym świadczą wykazy prowadzone przez zarządy uzdrowisk.

Do przybliżenia tematu kuracjuszy dusznickich drugiej połowy XIX wieku można oczywiście wykorzystać zachowane numery „Amtliche Fremdenliste für das Bad Reinerz”, czyli ukazujące się w pewnych odstępach czasu listy gości przybyłych do Dusznik, zawierające dane personalne „prawdziwych” kuracjuszy i „obcych” – jak określano przejezdnych i turystów. Wśród informacji o gościach można znaleźć ich imiona, nazwiska, adnotacje o wykonywanych przez nich zawodach bądź o ich statusie społecznym. Dowiemy się także, skąd i kiedy przyjechali oraz jakie było miejsce ich pobytu na terenie uzdrowiska. Jednak rozproszenie i szczątkowość zachowania list (w przeciwieństwie do tych dotyczących na przykład Łądko-Zdroju) uwypukla, jak bezcennymi źródłami, do tej pory niezbyt często wykorzystywanymi, są sprawozdania z działalności uzdrowiska. W Dusznikach dla drugiej połowy XIX wieku podsumowania te skrupulatnie prowadził Paul Dengler, do dziś jednak tego rodzaju dokumentacja zachowała się wyłącznie dla lat 1867–1885. W przeważającej większości są to rękopiśmienne sprawozdania przechowywane w Archiwum Państwowym we Wrocławiu Oddział w Kamieńcu Żąbkowickim. Dotyczą one lat 1867–1869⁵, 1870–1879⁶ oraz 1883–1885⁷. Poza obszernymi podsumowaniami znajdującymi się w zbiorach archiwalnych, skorzystać można również z ich skróconych wersji, które ukazały się drukiem. W formie książkowej wydano sprawozdania za lata 1877–1879⁸, 1880–1882⁹ oraz 1883–1885¹⁰. Dodam także, że sprawozdania z pierwszej dekady działalności uzdrowiska pod zarządkiem Paula Denglera również zostały wydane w formie jednej zbiorowej publikacji, jednak nie udało mi się do niej dotrzeć. Nawet nie jestem w stanie odpowiedzieć na pytanie, czy po dziś dzień zachował się choćby jeden jej egzemplarz. Źródłem do poznania kuracjuszy, zwłaszcza na tle porównawczym, mogą być także wysoce ogólnikowe, lecz cosezonowe sprawozdania ukazujące się od 1873 roku w ramach dorocznych publikacji Śląskiego Związku Uzdrowisk (*Schlesische Bädertag*). Wieloletnim przewodniczącym tego związku pozostawał burmistrz Paul Dengler.

W artykule niniejszym chciałabym ukazać, jak wiele informacji społecznych można wydobyć z tak rzadko wykorzystywanego źródła, jakim są sprawozdania z działalności administracji uzdrowiskowej, oraz przedstawić statystyczny obraz lu-

⁵ Archiwum Państwowe we Wrocławiu Oddział Kamieniec Żąbkowicki [dalej: APKZ], zespół Akta miasta Duszniki [dalej: AmD], sygn. 2407.

⁶ APKZ, zespół AmD, sygn. 2408.

⁷ APKZ, zespół AmD, sygn. 1960.

⁸ P. Dengler, *Bericht über die Verwaltung des Bades Reinerz in den 3 Jahren von 1877 bis einschließlich 1879*, Reinerz 1880.

⁹ Idem, *Bericht über die Verwaltung des Bades Reinerz in den 3 Jahren 1880, 1881 und 1882*, Reinerz 1883.

¹⁰ Idem, *Bericht über die Verwaltung des Bades Reinerz in den 3 Jahren 1883, 1884 und 1885*, Reinerz 1886.

dzi, którzy przyjeżdżali do Dusznik w drugiej połowie XIX wieku. Pragnę przy tym skupić się przede wszystkim na zwiększającej się frekwencji gości, ich przynależności państwowej, miejscu zamieszkania oraz wykonywanym przez nich na co dzień zawodzie.

Tabela 1. Liczba gości uzdrowiska Duszniki-Zdrój w latach 60. XIX wieku

Rok	Liczba gości uzdrowiska	
	Rodziny	Osoby
1860	532	949
1861	561	989
1862	540	927
1863	585	1016
1864	598	1034
1865	725	1139
1866	115	147
1867	810	1328
1868	1039	1675
1869	1092	1865

Tabela opracowana na podstawie danych z *Jahresbericht über die Badesaison 1872 in Bad Reinerz*, APKZ, zespół AmD, sygn. 2408.

Przy omawianiu tego tematu na samym wstępie warto przyjrzeć się liczbie gości odwiedzających uzdrowisko dusznickie – i to zarówno kuracjuszy, jak też turystów oraz przejezdnych. Na podstawie sprawozdań rocznych powstałych w latach 70. XIX wieku możemy odtworzyć liczbę gości Dusznik od 1860 roku. Jak widać w tabeli nr 1 w latach 60. XIX wieku liczba osób przybywających do uzdrowiska systematycznie rosła, aż do tego stopnia, że w ciągu tej dekady prawie się podwoiła. Rozwój uzdrowiska i – co za tym idzie – liczba gości uzależnione były w pewnej mierze od aktualnej sytuacji politycznej, czego najlepszym dowodem jest sezon 1866¹¹, podczas którego do Dusznik przybyło zaledwie 147 osób, czyli prawie o 1000 mniej niż w roku poprzednim. Ów wynik był oczywiście rezultatem prowadzonej w miesiącach letnich tego roku wojny prusko-austriackiej, której działania toczyły się w sąsiadującym z Dusznikami rejonie Czech. Ta liczba gości została osiągnięta na samym początku sezonu, ponieważ już pod koniec czerwca po kuracjuszach nie było ani śladu ze względu na to, że uzdrowisko leżało na trasie przemarszów wojsk, a dodatkowo po bitwie

¹¹ Interesujący jest fakt, że informacje o liczbie gości przybyłych do Dusznik w sezonie 1866 znaleźć można tylko w dwóch sprawozdaniach z działalności uzdrowiska, i to za lata 1872 i 1874. W przypadku pozostałych rok ten jest pomijany – po roku 1865 następuje bezpośrednio rok 1867.

pod Nachodem (27 czerwca) w Dusznikach urządzono lazaret dla ciężko rannych żołnierzy obu stron. Na szpital przeznaczono większość dużych lokali znajdujących się na terenie uzdrowiska, a także pomieszczenia szkolne. Dodatkowo jeden z pensjonatów pełnił funkcję sali operacyjnej. W ciągu dwóch miesięcy konfliktu w Dusznikach zmarło 246 żołnierzy pruskich i austriackich, których pochowano na specjalnie dla nich przygotowanym cmentarzu¹², po którym do dziś zachował się jedynie pomnik ofiar wojny.

Inaczej natomiast wyglądała sytuacja w przypadku kolejnej wojny toczonej przez Prusy w drugiej połowie XIX wieku, a mianowicie w czasie konfliktu zbrojnego z Francją, w wyniku którego na geopolitycznej mapie świata pojawiło się zjednoczone państwo niemieckie. W 1870 roku Duszniki odwiedziło co prawda 300 osób mniej niż w sezonie poprzednim (1561), jednak spadek nie był aż tak gwałtowny, jak w przypadku roku 1866. Zapewne nie bez znaczenia pozostawał przy tym fakt, że działania wojenne toczyły się we Francji. Drugi rok konfliktu był przełomowy w dziejach uzdrowiska – odwiedziło je już ponad 2000 osób, a dokładnie 2104, z czego część stanowili oczywiście rekonwalescenci i weterani. Od tego czasu liczba gości już nie spadała. W 1872 roku do Dusznik przybyło 2391 osób, w 1877 roku – 2475, a dwa lata później blisko 500 osób więcej, czyli 2973 kuracjuszy¹³.

Ciekawa przy tym jest metodyka liczenia gości, która staje się zupełnie jasna i przejrzysta dopiero, gdy porówna się dane zgromadzone w sprawozdaniach z tymi zebranymi w podsumowaniach Śląskiego Związku Uzdrowisk. Dla przykładu: w 1878 roku w sprawozdaniu dusznickim wskazano liczbę odwiedzających na 2689 osób, na którą składało się 1586 rodzin¹⁴, z kolei w statystykach ruchu za ten sezon w podsumowaniu związkowym liczba ta wyniosła 2654 osoby i 1568 rodzin. W odniesieniu do publikacji zrzeszenia uzdrowisk dopiero po zliczeniu liczby *wirkliche Kurgäste* (2654 osoby, 1568 rodzin), czyli osób przybyłych wyłącznie w celach leczniczych, oraz *Vergnügungsgäste* (18 rodzin i 35 osób)¹⁵, czyli gości mających na celu pobyt dla przyjemności, osiągniemy liczbę wskazaną przez Paula Denglera w sprawozdaniu z działalności uzdrowiska za rok 1878.

Burmistrz Dusznik w swych rocznych podsumowaniach uporczywie natomiast pomijał całkiem sporą grupę „obcych”, do której zaliczyć można turystów i przejezdnych, czyli osoby traktujące pobyt w kurorcie jako przystanek przed dalszą podróżą. Sytuacja zmieniła się dopiero w 1880 roku, od kiedy osoby te zaczęły regularnie pojawiać się na łamach rocznych sprawozdań. Zresztą w kolejnych latach taki

¹² Wszystkie informacje dotyczące wydarzeń roku 1866 zaczerpnęłam z: P. Dengler, *Geschichte...* [3], s. 97.

¹³ P. Dengler, *Bericht...* [8], s. 20.

¹⁴ *Ibidem*, s. 20.

¹⁵ *Der siebente schlesische Bädertag und seine Verhandlungen am 7. Dezember 1878 nebst dem medicinischen Generalberichte und dem statistischen Verwaltungsberichte über die schlesischen Bädertag für die Saison 1878*, bearb. und hrsg. P. Dengler, Reinerz 1879.

sposób liczenia stał się już normą, a statystyki przeznaczone do publikacji w serii wydawnictw związkowych zarządy uzdrowisk prowadziły właśnie w oparciu o liczbę wszystkich gości przybyłych do kurortu w danym sezonie. Nic w tym dziwnego, ponieważ osoby wpisujące się na tzw. *Fremdenliste* stanowiły corocznie około 40 procent ogółu przybyłych.

Tabela 2. Liczba kuracjuszy, turystów i przejezdnych, którzy odwiedzili Duszniki-Zdrój w latach 1880–1885

Rok	Liczba kuracjuszy		Turyści, przejezdni		Razem	
	Rodziny	Osoby	Rodziny	Osoby	Rodziny	Osoby
1880	1879	3260	1434	1772	3313	5032
1881	903	3309	1790	2327	3693	5636
1882	1963	3348	1767	2144	3730	5492
1883	2105	3586	1939	2397	4044	5983
1884	2216	3594	2098	2636	4214	6230
1885	1919	3347	1973	2441	3892	5788

Tabela opracowana na podstawie: P. Dengler, *Bericht...* [9], s. 50 oraz idem, *Bericht...* [10], s. 39.

W okresie 1880–1885, który został rozpisany w tabeli nr 2, liczba kuracjuszy wyniosła łącznie 20 444 osoby, natomiast „obcych” – 13 717 osób, czyli w sumie uzdrowisko w ciągu tych sześciu lat odwiedziło 34 161 gości. Ta liczba kuracjuszy sytuowała Duszniki na drugim lub trzecim miejscu – w zależności od roku – pośród najliczniej odwiedzanych uzdrowisk prowincji śląskiej. Inne najpopularniejsze i najliczniej odwiedzane w tym okresie kurorty to Cieplice Śląskie-Zdrój, Łądek-Zdrój i Szczawno-Zdrój.

Tabela 3. Liczba kuracjuszy przybyłych do uzdrowisk śląskich w latach 1880–1885

Rok	Uzdrowisko			
	Cieplice	Duszniki	Łądek	Szczawno
1880	1730	3260	3395	2776
1881	1907	3309	3800	2750
1882	1923	3348	4004	3020
1883	2265	3586	3797	3000
1884	2278	3594	2890	3615
1885	2326	3347	4003	3625

Tabela opracowana na podstawie: P. Dengler, *Bericht...* [9], s. 54 oraz idem, *Bericht...* [10], s. 42.

W tabeli nr 3 przedstawiam liczbę kuracjuszy w poszczególnych uzdrowiskach w latach 1880–1885. Dziwić może jedynie tak niska – w porównaniu z innymi zdrojami – liczba gości w Cieplicach. I o ile pod względem liczby kuracjuszy uzdrowisko to znajdowało się tuż poza podium, to już bezapelacyjnie dominowało, gdy weźmie się pod uwagę sumę wszystkich gości, którzy odwiedzili kurort. Na przykład w sezonie 1880 przebywających w uzdrowisku dla przyjemności oraz turystów i przejezdnych było... 5085 osób, podczas gdy kuracjuszy zaledwie 1730, co oznacza, że ci ostatni stanowili zaledwie jedną czwartą ogółu gości¹⁶!

Na termin oraz liczbę osób przybywających do uzdrowiska wpływały poniekąd również warunki pogodowe. O ich wadze niech świadczy fakt, że sprawozdania meteorologiczne zajmowały od kilku do kilkunastu stron, stanowiąc zazwyczaj około 20 procent całej treści sprawozdania rocznego. Składały się na nie tabele – zawierające między innymi dane dotyczące wysokości opadów deszczu dla wybranych dni w sezonie, średnich miesięcznych temperatur powietrza oraz wysokości ciśnienia atmosferycznego – jak też statystyki dotyczące liczby słonecznych, deszczowych i śnieżnych dni w roku, mimo że do końca XIX wieku sezon uzdrowiskowy trwał od maja do września, najdalej do października. Dodatkowo Paul Dengler tabele poprzedzał wstępem opisującym ogólne warunki pogodowe dla poszczególnych miesięcy oraz najważniejsze zjawiska meteorologiczne danego roku. Pozostaje postawić pytanie, dlaczego uważano, że informacje te są na tyle ważne, iż poświęcano im tak wiele miejsca na łamach sprawozdań. Przedstawienie warunków pogodowych miało przede wszystkim na celu wykazanie, jaki klimat panuje na terenie danego uzdrowiska, a jak wiadomo – klimat uznawano za jeden ze środków terapeutycznych. Zarządy kurortów zbierały każdego roku szczegółowe informacje w celu zamieszczenia ich w publikacjach o uzdrowisku, kierowanych przede wszystkim do lekarzy, gdyż to oni, biorąc pod uwagę specyfikę dolegliwości chorego, doradzali mu, do którego miejsca powinien udać się na kurację. Informacje o warunkach pogodowych wpływały zapewne i na decyzje samych kuracjuszy, ponieważ znając statystyki za lata poprzednie, mogli wyciągać pewne wnioski i wybierać najbardziej dla nich dogodny termin wyjazdu, w zależności od preferencji dotyczących temperatury czy nasłonecznienia.

Jako że powyżej wspomniałam o dolegliwościach, w tym miejscu powinnam scharakteryzować kuracjuszy pod kątem medycznych przesłanek pobytu w kurorcie, jednak jest to temat na tyle szeroki, że bez wątpienia można byłoby go przedstawić w odrębnym artykule. Postaram się więc jedynie pokrótce i pobieżnie omówić specyfikę leczenia w uzdrowisku dusznickim, które – poza kuracjami pitnymi wodą mineralną oraz sporządzaną na miejscu żętycą – oferowało także kąpiele w waninach, zarówno w wodzie, jak i w borowinie. Z corocznych sprawozdań medycznych, będących częścią publikacji związkowych, można wysnuć wniosek, że leka-

¹⁶ *Der neunte schlesische Bädertag und seine Verhandlungen am 15. Dezember 1880 und 15. Januar 1881 nebst dem medicinischen und Verwaltungs-Berichte für die Saison 1880*, bearb. und hrsg. P. Dengler, Reinerz 1881, s. 98.

rze polecali Duszniki pacjentom cierpiącym przede wszystkim na schorzenia układu oddechowego, trawiennego, narządów płciowych oraz dotkniętym przez choroby nerwowe. Znacznie mniej osób pobierało kurację w związku z chorobami narządów ruchu, krwioobiegu czy z dyskrazją, czyli zaburzeniami składu krwi. Niewielu natomiast można było spotkać kuracjuszy cierpiących na choroby skóry, oczu, słuchu czy układu moczowego¹⁷.

Zarówno kuracjusze, jak i „obcy” przybywali z różnych miejsc i stron świata, czasem bliższych, a niekiedy nawet i dalszych. W latach 1877–1885 ponad 90 procent wszystkich gości stanowili mieszkańcy Niemiec (głównie Prus). Drugim ze względu na liczebność przybywających państwem pochodzenia dusznickich kuracjuszy było Cesarstwo Rosyjskie, a ostatnie miejsce na podium przypadało krajom monarchii habsburskiej. W latach 1877–1885 uzdrowisko dusznickie odwiedziło w sumie 1521 osób pochodzących z Rosji (przede wszystkim z miast Królestwa Polskiego oraz jego najbliższych okolic, takich jak Białystok, Kowno czy Wilno¹⁸) oraz 1339 osób z krajów koronnych Habsburgów (głównie z Królestwa Czech), podczas gdy liczba mieszkańców Niemiec przybyłych do uzdrowiska wyniosła w tym czasie 25 596 osób (tabela nr 4). Spośród Niemców Duszniki najliczniej odwiedzali mieszkańcy prowincji śląskiej, a następnie – daleko za nimi – plasowała się grupa osób zamieszkałych w innych rejonach Prus, przede wszystkim w Brandenburgii i prowincji poznańskiej.

Tabela 4. Liczba niemieckich kuracjuszy Dusznik-Zdroju u w latach 1877–1885

Pochodzenie/ Rok	Prowincja śląska	Prusy (bez Śląska)	Niemcy (bez Prus)	Razem
1877	1526	741	52	2319
1878	1737	718	51	2506
1879	1821	832	79	2732
1880	1878	985	74	2937
1881	1723	1146	108	2977
1882	1827	987	91	2905
1883	2009	1028	121	3158
1884	1991	1079	88	3158
1885	1684	1148	72	2904

Tabela opracowana na podstawie: P. Dengler, *Bericht...* [8], s. 22; idem, *Bericht...* [9], s. 52–53 oraz idem, *Bericht...* [10], s. 40–41.

¹⁷ Takie statystyki spotkać można m.in. w pozycji cytowanej w poprzednim przypisie.

¹⁸ Najdalej na wschód wysuniętym ośrodkiem, który w ogóle odnotowano w statystykach, był Petersburg.

Z prowincji śląskiej najliczniejsi goście przybywali oczywiście z Wrocławia. W tabeli nr 5 uwzględniłam miasta, których reprezentacja w latach 1870–1875 wyniosła ponad 200 osób. Zaliczyć do nich można: Kłodzko, Głubczyce, Nysę, Racibórz, Bytom, Legnicę i Görlitz. Do ośmiu miast zamieszczonych w tabeli dodać można jeszcze goniące je liczbą przyjezdnych Głogów i Świdnicę z łącznym wynikiem kolejno: 179 i 178 osób. Takie zestawienie pokazuje, że w obrębie prowincji najważniejszym czynnikiem przy doborze uzdrowiska nie była odległość, ale klimat, rodzaj schorzenia i świadczone na miejscu usługi medyczne. Na Górnym Śląsku przecież także funkcjonowały kurorty (Goczałkowice-Zdrój, Jastrzębie-Zdrój, Gluchołazy), a z Görlitz o wiele bliżej było do Świeradowa-Zdroju czy Cieplic, nie wspominając już o położonym na Łużycach Mużakowie, lecz z jakiegoś powodu całkiem spora reprezentacja mieszkańców tych miast każdego roku przybywała właśnie do Dusznik.

Przy tworzeniu tego zestawienia celowo pominęłam grupę kuracjuszy wywodzących się z samych Dusznik, których dla tego okresu było 404, przy czym nie odnotowano ich liczby w roku 1873. Głównym powodem tego pominięcia jest to, że nie udało mi się dotychczas ustalić, na jakich zasadach byli wliczani do grona kuracjuszy.

Tabela 5. Kuracjusze Dusznik-Zdroju zamieszkali w śląskich miastach w okresie 1870–1875

Miasto/rok	1870	1871	1872	1873	1874	1875	Razem
1. Wrocław	279	337	401	393	505	576	2491
2. Kłodzko	44	59	73	97	78	67	418
3. Głubczyce	24	63	55	60	32	51	285
4. Nysa	32	81	40	32	42	35	262
5. Racibórz	22	32	32	39	52	78	255
6. Bytom	26	28	51	48	31	59	243
7. Legnica	18	51	42	34	39	50	234
8. Görlitz	17	28	31	27	41	58	202

Tabela opracowana na podstawie sprawozdań za lata 1870–1875, przechowywanych w APKZ, zespół AmD, sygn. 2408.

Poza mieszkańcami prowincji śląskiej, którzy liczebnie zdecydowanie dominowali nad resztą gości uzdrowiska, w latach 1870–1875 do Dusznik licznie przybywali również mieszkańcy Berlina (990 osób), a z innych miast pruskich – także Frankfurtu nad Odrą (148) oraz Poznania (136, bez danych za rok 1874). Uzdrowsko dusznickie odwiedzały też osoby zamieszkałe w Królestwie Saksonii. Z miast saksońskich, przede wszystkim z Drezna i z Lipska, co roku stawiała się kilkunasto-

osobowa delegacja¹⁹. Pozostałe miejscowości niemieckie reprezentowane były przez pojedynczych gości.

Z rzadka i nielicznie przybywały do Dusznik osoby z pozostałych krajów europejskich oraz z innych kontynentów, choć w tym miejscu warto zaznaczyć, że w latach 1877–1885 więcej osób zapisano jako gości przybyłych z Ameryki (32) niż łącznie ze Szwajcarii, Francji i Anglii (25). Zgodnie ze statystykami w tym dziewięcioletnim okresie uzdrowisko odwiedziło w ogóle 55 Europejczyków z krajów innych niż Niemcy, Rosja i Austro-Węgry. W 1882 roku jedna osoba została zapisana jako pochodząca z Afryki. Z Azji w ciągu dziewięciu lat odnotowano z kolei 16 osób²⁰. W tym miejscu trzeba stwierdzić, że i w latach poprzedzających okres 1877–1885 przybywały do Dusznik jednostki spoza Europy. Dzięki dokładnym rękopiśmiennym wykazom miejscowości, z których przyjeżdżali goście uzdrowiska, wiadomo na przykład, że na istniejącą w statystykach jedną Amerykę składały się oba kontynenty amerykańskie. Pozostaje tu jedynie postawić pytanie o to, kim tak naprawdę byli przybysze z innych części globu. Czy to Europejczycy, którzy wyjechali w dalekie zakątki świata w poszukiwaniu pracy lub przygód, a być może ich potomkowie w sentymentalnej podróży po kraju przodków, czy też jednak mieszkańcy tychże kontynentów, nieposiadający żadnych związków z Europą? Biorąc pod uwagę wcześniej przytoczone informacje, z których wyraźnie wynika, że uzdrowisko dusznickie było odwiedzane przede wszystkim przez gości zamieszkałych w nieodległych od niego rejonach, uzasadniona wydaje się także hipoteza, że mogły to być zupełnie przypadkowe osoby, które przebywały akurat w Berlinie czy Wrocławiu i spontanicznie postanowiły skorzystać z nadarzającej się okazji do poprawienia zdrowia, a może po prostu wolny czas chciały spędzić aktywnie, poznając turystyczne atrakcje Śląska i ziemi kłodzkiej.

Hasło 'kuracjusze uzdrowisk z drugiej połowy XIX wieku' wywołuje ikonograficzne skojarzenia z pocztówkami i rysunkami z epoki, przedstawiającymi tłum pań w nieprzyzwoicie krótkich (oczywiście, jak na tamte czasy) sukienkach do kostek²¹ z fantazyjnymi kapeluszami na starannie ułożonych koafiturach oraz eleganckich panów odzianych we fraki, z cylindrami na głowach i z binoklami na nosach, przechadzających się promenadami uzdrowisk i alejami parków zdrojowych, popijających przy tym indywidualnie przeznaczone dla nich dawki wody mineralnej lub żętycy.

¹⁹ Wszystkie liczby pochodzą z wyliczeń opartych na statystykach zamieszczonych w sprawozdaniach przechowywanych w APKZ, zespół AmD, sygn. 2408.

²⁰ Wszystkie liczby pochodzą z wyliczeń opartych na statystykach zamieszczonych w trzech drukowanych sprawozdaniach wydanych przez Paula Denglera [8, 9, 10].

²¹ Ze względu na ziemną nawierzchnię dróg i ścieżek w uzdrowiskach wszystkie zarządy zwracały się do kuracjuszek z prośbą, aby nie zabierały one ze sobą do kurortu długich sukien z trenami, które w suche dni powodowały wznoszenie się pyłu i kurzu, co z kolei pozbawiało pozostałych kuracjuszy przyjemności z pobytu. Również autorzy przewodników uzdrowiskowych radzili paniom, co powinny zapakować do kufrów podróжных, aby wziąć ze sobą jak najmniej bagaży, ale mimo wszystko być modnymi. Więcej na ten temat w: D. Opaliński, *Przewodniki turystyczne na ziemiach polskich w okresie zaborów. Studium historyczno-źródłoznawcze*, wyd. 2, Krosno 2013.

Obraz taki może wywoływać pewne refleksje nad elitarnością towarzystwa przybywającego do uzdrowisk, jednak dane statystyczne każą nad tym poważniej się zastanowić. I o ile wyjazdy do kurortów w pierwszej połowie XIX stulecia rzeczywiście zarezerwowane były dla wąskiej grupy społecznie uprzywilejowanych, o czym świadczyć mogą poniekąd wspomnienia księżnej Izabeli Czartoryskiej z pobytu w Cieplicach i Starym Zdroju w 1816 roku²², to już w drugiej połowie wieku osoby pochodzenia arystokratycznego stanowiły niewielki procent przyjezdnych. Dzisiaj powiedzielibyśmy, że pobyt w uzdrowiskach stał się domeną wyższej klasy średniej, co niegdyś w praktyce oznaczało burżuazję, bogate mieszczaństwo i inteligencję. Jeśliby zatem brać pod uwagę, że wyjazd do kurortów nie był dostępny dla każdego i tylko ograniczoną grupę ludzi było na to stać – zarówno ze względów materialnych, jak i z uwagi na możliwość poświęcenia na kurację czasu w wymiarze kilku tygodni – to rzeczywiście towarzystwo można traktować jako elitarne. Przecież określenie elita nie musi dotyczyć tylko osób stojących na najwyższych szczeblach hierarchii społecznej.

W związku z tym można zadać sobie pytanie, kim byli duszniccy kuracjusze. Na pewno z łatwością da się ich podzielić ze względu na stan społeczny i reprezentowane profesje. Poczynając od tego drugiego rozróżnienia, można wskazać kilka podstawowych grup zawodowych: osoby wykonujące zawody medyczne (lekarze, weterynarze, aptekarze), urzędnicy (administracji, wymiaru sprawiedliwości, kolei, poczty, lasów i inni), wojskowi, duchowni, właściciele ziemscy, nauczyciele (szkolni i uniwersyteccy), artyści, przemysłowcy (fabrykanci i inne osoby posiadające własność przemysłową), handlowcy oraz inne osoby żyjące z usług (np. drukarze, służący). Istniała także spora grupa ludzi, którym nie przypisywano zawodów. Można zaliczyć do niej osoby określane jako stan wyższy, mężczyzn, którzy nie podali żadnego statusu, uczniów i studentów, rentierów, a także i panny, wdowy oraz przybyłe samotnie kobiety. Warto tu także zauważyć, że statystyki nie mówią bezpośrednio o liczbie osób reprezentujących daną grupę zawodową lub status społeczny, określają natomiast liczbę rodzin i jednostek do niej przynależących. Przykładem niech będzie pracownik administracji kolei, który do Dusznik przyjechał wraz z żoną i trojgiem dzieci. Co prawda w statystykach widnieje jedna rodzina, lecz cała piątka została zaliczona do grupy urzędników kolejowych.

Zdecydowanie najliczniejszą grupę kuracjuszy stanowiły osoby zajmujące się przemysłem, handlem i usługami (z wyłączeniem służby), co przedstawia tabela nr 6. W sprawozdaniach za lata 1877–1882 zaliczane były one do odrębnych kategorii, natomiast w podsumowaniu za lata 1883–1885 włączono je do jednej grupy. Ich łączna liczba za wyżej wspomniane dziewięć lat wyniosła 7365 osób. Na drugim miejscu pod względem liczebności znajdują się kobiety (6275), które przyjechały

²² I. Czartoryska, *Dyżanssem przez Śląsk. Dziennik podróży do Cieplic w roku 1816*, tłum. i oprac. J. Bujajska, Wrocław 2006.

do Dusznik samotnie, poza wszelkimi stosunkami rodzinnymi z jakimkolwiek mężczyzną, ponieważ w przeciwnym razie byłyby zaliczone do jego grupy zawodowej lub społecznej, a tak w księgach gości figurowały osobno. Trzecie miejsce należy do szerokiej zbiorowości, jaką byli wszelakiej maści urzędnicy (3474). Do najmniej licznych grup należeli natomiast uczniowie i studenci, których liczba w latach 1877–1885 wahała się każdego sezonu między kilkunastoma a maksymalnie trzydziestoma paroma i łączna ich liczba za te wszystkie lata wyniosła 210 osób. Warto jednak w tym miejscu zauważyć, że samych uczniów i żaków w rzeczywistości mogło być więcej, lecz w statystykach zamieszczano jedynie tych, którzy do uzdrowiska przybyli (analogicznie do grupy samotnych kobiet) sami. Interesującą grupę stanowią też tak zwani artyści, którzy w statystykach pojawili się dopiero w 1883 roku, a przez trzy lata obecności w sprawozdaniach zebrało się ich 195. Jeszcze mniej odnotowano służących, którzy widnieli w statystykach jedynie do 1882 roku, a ich liczebność określić można w sumie na 139 osób.

Tabela 6. Status społeczny i zawodowy kuracjuszy dusznickich w okresie 1877–1885

Rok/ Status	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885
stan wyższy	70	71	73	91	63	59	52	62	23
zawody medyczne	50	77	91	95	90	91	96	87	124
urzędnicy	346	340	397	449	362	394	440	399	347
wojskowi	82	87	116	76	73	87	101	107	87
duchowni	88	92	91	85	94	111	96	68	67
właściciele ziemscy	148	178	182	186	225	199	167	140	211
nauczyciele	170	177	162	171	138	144	190	196	173
artyści	–	–	–	–	–	–	50	75	70
przemysłowcy	211	420	415	231	292	301	751	744	698
handlowcy	370	509	574	586	648	615			
usługi	8	65	57	4	2	3			
kobiety	561	222	281	697	867	874	964	897	912
uczniowie	26	36	15	28	22	11	30	22	20
rentierzy	116	314	392	238	92	102	82	83	94
brak statusu	229	98	127	323	341	316	380	519	352

Tabela opracowana na podstawie: P. Dengler, *Bericht...* [8], s. 22; idem, *Bericht...* [9], s. 52–53 oraz idem, *Bericht...* [10], s. 40–41.

W niniejszym artykule postawiłam sobie za cel przybliżenie obrazu ludzi, którzy przyjeżdżali do Dusznik w drugiej połowie XIX wieku – głównie po to, by podratować zdrowie; były jednak wśród nich także osoby przybywające do tego uzdrowiska wyłącznie dla czystej przyjemności. Do realizacji tego zadania niezwykle przydatnym źródłem okazały się statystyki skrupulatnie prowadzone przez zarząd w ramach rocznych sprawozdań z działalności uzdrowiska. Zaprezentowany przeze mnie materiał stanowi zaledwie ułamek wiedzy na temat funkcjonowania kurortu, którą wnikliwy badacz może wydobyć z tych podsumowań. Wybrane przeze mnie zagadnienia nie wyczerpują oczywiście tematyki dotyczącej kuracjuszy duszniczkich w latach 1867–1885. Wręcz są tylko wstępem i przyczynkiem do prowadzenia szerszej zakrojonych analiz. Przedstawione kwestie pozwalają jednak pokusić się o stwierdzenie, że Duszniki nie były specjalnie elitarnym i popularnym uzdrowiskiem, a jego sława i znaczenie ograniczały się właściwie tylko do najbliższych regionów, przede wszystkim zaś prowincji. Najważniejszym powodem powstania tego artykułu była chęć rozszerzenia horyzontu badawczego i odejścia od postrzegania kuracjuszy duszniczkich wyłącznie przez pryzmat polskości.

Słowa kluczowe: Duszniki-Zdrój, uzdrowisko, sprawozdania uzdrowiska, kuracjusze

Visitors of the health resort in Duszniki-Zdrój in the light of the health resort operation in years 1867–1885

Summary

This piece is on patients visiting Duszniki in the second half of the nineteenth century. It is based on the preserved reports of the management board on the annual operation of the health resort in the period from 1867 to 1885, part of which is stored in the National Archives in Wrocław, Division of Kamieniec Żąbkowicki, within the framework of the Records complex of the town of Duszniki. Additionally, years 1877–1885 were published in print. Interesting information on this subject can be also found in the annual publications of the Silesian Health Resort Society (*Schlesische Bädertag*). The author focused on three issues regarding the patients: firstly – their number, secondly – their nationality and thirdly – their social status and professions pursued by them. Previously, in the Polish scientific literature the scholars focused on patients of Silesian health resorts of only Polish origin. Those, however, although being a larger group that visitors from the Western Europe, accounted for a definite minority in relation to the residents of Germany whose share in the total patient population can be estimated as exceeding 90%. Definite majority of the visitors of Duszniki-Zdrój were members of

the working classes, mostly industrial workers, merchants, officials, land owners and teachers. The health resort was also quite popular with women who travelled to rest by the waters alone. This article does not exhaust the research possibilities connected with the sources it was based on. On the other hand, its main objective was to expand the research horizon and refrain from perception of the visitors of Duszniki only through the prism of Polish nationality.

Key words: Duszniki-Zdrój, health resort, health resort reports, patients.

Translation Witold Walecki

Kurgäste in Duszniki-Zdrój – im Lichte der Berichte der Tätigkeit des Kurortes in den Jahren 1867–1885

Zusammenfassung

In diesem Artikel geht es um die Kurgäste, die in der zweiten Hälfte des 19. Jh. nach Duszniki-Zdrój kamen. Dieser Artikel basiert auf den noch erhaltenen Berichten des Vorstandes über die zwischen 1867 und 1885 vollzogenen Tätigkeiten dieses Kurortes, deren Teilberichte im Staatsarchiv in Wrocław – Abteilung Kamieniec Ząbkowicki, von der Gesellschaft AKTA der Stadt Duszniki-Zdrój aufbewahrt und in den Jahren 1877–1885 zusätzlich in gedruckter Form veröffentlicht wurden. Interessante Informationen zu diesem Thema kann man in den alljährlichen Publikationen des *Schlesischen Bädertages* finden. Die Autorin beschränkt sich auf drei für die Kurgäste wesentliche Aspekte: erstens deren Zahl, zweitens deren staatliche Angehörigkeit, und drittens den gesellschaftlichen Status und die von ihnen ausgeübten Berufe.

In der bisher erschienen polnischen wissenschaftlichen Literatur konzentrierten sich die Wissenschaftler bisher allein auf Kurgäste polnischer Herkunft, welche allerdings, obwohl diese eine stärkere Gruppe als die Gäste aus den Staaten Westeuropas ausmachten, im Vergleich zu den Kurgästen aus Deutschland eine ganz klare Minderheit darstellten, denn deren Gesamtanteil kann man auf über 90% schätzen. Unter den Kurgästen in Duszniki-Zdrój stellte die arbeitende Schicht die eindeutig größte Gruppe dar, vor allem waren dies Industrielle, Kaufleute, Beamte, Grundbesitzer und Lehrer. Großer Popularität erfreute sich der Kurort Duszniki-Zdrój auch unter Frauen, die oftmals allein hierher reisten. Der vorliegende Artikel kann natürlich nicht alle wissenschaftlichen Möglichkeiten ausschöpfen, welche das Quellmaterial bereitstellt. Das vorrangige Ziel war es, den allgemeinen Horizont der Betrachtungsweise zu erweitern und die Kurgäste in Duszniki-Zdrój nicht allein vom polnischen Standpunkt aus zu beleuchten.

Schlüsselbegriffe: Duszniki-Zdrój, Kurort, Bericht über den Kurort, Kurgäste.

Übersetzt von Alexander Alisch

Lázeňští hosté Dusznik-Zdroje podle zpráv o činnosti lázní za léta 1867–1885**Shrnutí**

Tento článek pojednává o lázeňských hostech přijíždějících do Dusznik ve 2. polovině 19. století. Byl založen na dochovaných zprávách správy lázní o roční činnosti za období let 1867–1885, jejichž část je uchovávána ve Státním archivu ve Wroclavi pobočka v Kamieńcu Żąbkowickim v rámci sbírky Spisy města Dusznik, a navíc léta 1877–1885 byla vytištěna. Zajímavé informace na toto téma je možné také najít v každoročních publikacích Slezskeho svazu lázní (*Schlesische Bädertag*). Autorka se soustředila na tři okruhy týkající se lázeňských hostů: za prvé na jejich počet, za druhé na jejich státní příslušnost a za třetí na jejich společenské postavení a vykonávané profese. V dosavadní polské vědecké literatuře se badatelé soustředili na hosty slezských lázní majících pouze polský původ. Ti však, i když byli početnější skupinou než hosté ze západoevropských států, tak jako tak představovali rozhodnou menšinu v poměru k obyvatelům Německa, jejichž podíl na celkovém počtu lázeňských hostů lze odhadovat na více než 90%. Ze všech hostů Dusznik-Zdroje rozhodnou většinu představovali příslušníci různých společenských vrstev, především pak průmyslníci, obchodníci, úředníci, majitelé velkostatků a učitelé. Lázně byly velice oblíbené také u žen, které na léčení přicestovaly samy. Tento článek pochopitelně nevyčerpává všechny badatelské možnosti spojené s prameny, na kterých je založen. Jeho hlavním cílem bylo rozšíření badatelského horizontu a odklon od hodnocení dusznických lázeňských hostů výlučně z polského hlediska.

Klíčová slova: Duszniki-Zdrój, lázně, zprávy o činnosti lázní, lázeňští hosté.

Překlad Otmar Robosz